

осећа како јој муж и није више онакав какав је био. Дакле човек (се нео)опажено мења; срасте се са новим животом; са новим навикама и постаје производ средине у којој живи...”

Овде се завршавају првих 20 страница рукописа пете свеске. Покушао сам да ове странице коликогод је могуће реконструишем. Мислим да сам у томе успео.

Александар ЈЕВТИЋ:

Сагледавање лика и дела Драгојла Дудића, великана наше револуције, старог партијца, доследног борца, против фашизма и за демократију, кроз његов живот и рад и лични Дневник 1941, врши се први пут на овом данашњем скупу, ако ми одобрите наредне речи, организовано и свестрано, што, сматрам, потврђују бројна излагања и дискусије.

Имао сам прилику и потребу да у више наврата читам и проучавам Дневник 1941, пре свега, ради писања књиге *Усправљени у векове*, историјата Ваљевског НОПО, потом *Учешће сељака Ваљевске општине у НОР-у* и уређивање едиције *Сећање бораца Ваљевског НОПО*, у коју су унети и неки фрагменти из Драгојловог Дневника, и за друга излагања и разматрања. Приликом писања знатно сам користио његове хроничарске белешке, запажања и разна сведочења о догађајима и личностима и дивио се начину његовог излагања и лепом и свежем језику. Уз то увиђајући да Драгојлово писање има местимице одређен смисао за хумор, на маргинама књиге која је, узгред буди речено, сва ишарана, вршио сам нека нотирања.

Шаљиве или духовите згоде Драгојло Дудић црпи и бележи из свакодневног партизанског живота, понашања становништва и деловања непријатеља, укратко, из доживљеног те му је хумор природан и спонтан.

Сматрам за потребно да неке од њих сада изложим. Та излагања су углавном кратка и јасна и понегде прелазе у подсмешљив, сатиричан тон.

Приликом напада Колубарске чете на возну композицију у станици Латковић, у једном вагону били су и немачки војници — предмет напада. Пошто су партизани, кратко речено, после убацивања бомби у вагон у којем су били Немци, угушили отпор непријатеља, прешли су у претрес. У вагон су први упали командир Радивоје Јовановић Брадоња и политички комесар Драгојло Дудић, и наишли су на мртве и рањене. Прегледајући једног Немца који је лежао на поду сав умазан крвљу, командир је, како је забележио Драгојло, констатовао: „Овај још није мртав!” Онда је Драгојло завиривао где је рањен тај Немац. „Крвав је, али не види се где је рањен”, рече Драгојло. „Ама, није он уопште рањен” викну командир, (увидевши да се Немац сам намазао крвљу убијеног до себе). Зграби Немца за јаку и подиже га увис. Он прогунђа нешто, а командир га извуче из купеа. Избаци га напоље и довикну једном партизану да га води у станицу. (Дневник 1941, Просвета, Београд, 1957, стр. 43).

Елемент хумора има и забелешка добијена од једне другарице чије име није записано у дневнику. Она је путем цедуљице известила партизана да су Немци упали у њено село, а Драгојло је текст, или његов део унео у дневник. (Наслов за ову згоду није тешко пронаћи). Цитирам га: „Један Немац отишао у једну сељачку кућу и тражио млека. Пошто се, млатарујући руком није могао споразумети, онда је као коза (мекетајући) тражио млека, питао је сељака где може да купи, и они му показали крај шуме једну кућу, недалеко одатле, а Немац је рекао вртећи главом и показујући руком: „Никс, у шуми комунисти. Сви Срби комунисти, добро убију право у срце гађају.” (Дневник 1941, стр. 87).

Драгојло је у Дневник унео акт Среског начелства среза колубарског, Мионица, упућено Општини у Паунама, од 19. августа 1941. које гла-

си: „Према наређењу команде места немачке војске у Мионици, наређује вам се да за 20. авг. т.г. дотерате до 7 сати пре подне и предате за исхрану војске ове животне намирнице и то: 54 кгр. меда, 2 свиње, скупа тешке 150 кгр., 50 кгр. јабука, 15 кгр. ситног шећера, 40 кгр. парадајза, 15 кгр. краставаца, 5 кгр. зејтина, 20 кгр. масти, 50 кгр. хлеба печена, 10 кгр. соли, 25 кгр. лука, 5 флаша малине, 5 кгр. сирћета, 1/4 кгр. цимета, 5 кгр. паприка и 1.000 комада цигарета.”

У селу Брежбу, приликом говора упућеног мештанима, Драгојло је прочитао овај акт и како сам каже, „објашњавао шта значи ово измењарење полиције непријатељу, шта значи то отимање животних потреба од гладног српског народа.” При том је саркастично додао: „Као да цигарете расту по селу као печурке, па само набери и понеси господину начелнику да их он, уз дубоко клањање, преда гестаповцима, а међутим, тешко ко од вас сељака зна шта је то цимет, и шта је то сок од малине; а 20 кгр. масти не би данас нашао у стотину сељачких кућа.” (Дневник 1941, стр. 91—92).

Неке забелешке одражавају ведар дух и шалу међу партизанима. Између осталог, за време задржавања, у селу Планиници, забележио је у дневнику: „Ручали смо у кући Кочиног оца. Спремио нам је печено јагње и јагњећу чорбу. Нашалили смо се мало на рачун друга Коче (који је тада ступио у патизане) што је морао дати јагње да га примимо у чету.” (Дневник 1941, стр. 93).

Расположење партизана исказује и за време боравка у селу Шушеоки за време доручка који је био једнак за све. Износи се у нешто скраћенијем виду: „Друг Степа је дробило једно парче хлеба у млеко а друго је у споразуму (са Драгојлом пошто им је млеко сипано у један суд) оставио да га поједу са сиром. Кад је здробило цело парче тек онда је видео да се преварио, јер млеко није могло да потопа сав хлеб. „Шта ћу сад да радим?” — рече он. „Јешћемо прстима” — рече Чича (Драгојло) и осмехну се. Друг поштар искористи прилику да га пецне: „А, ти си то намерно урадио да би добио још млека. Али ти то неће упалити”. Настаде општи смех. Један партизан рече: „Друже, ти си као оно циганче што је тражило хлеба да поједе сира, а после мало сира да би појело хлеба док се није најело.” (Дневник 1941, стр. 111).

Дневник је испуњен разним описима занимљивих догађаја, али и наизглед ситним из свакодневнице, који су се збивали током ратних дана, а Драгојло Дудић их доживљавао и вредно записивао. У њему су и сведочења других које је бележио на основу причања и рапорта партизана. Знајући да се из сећања људи бришћу многи догађаји и у току рата нестају многи документи, у дневник је из дана у дан убележавао све што се догађало, ма колико посла имао, па чак и преписивао нека документа која су му под руку долазила. Написана су и казивања многих људи који су током рата изгубили живот те им се једини траг налази у овом дневнику. Читаоцу су Драгојлови записи занимљиви, посебно историчару, јер се кроз њих стиче слика, хроничарски изложена, о једном времену и простору.

У Дневник су поред свакодневних збивања унети и неки врло потресни догађаји па је за дивљење какву је унутрашњу снагу и дух Драгојло Дудић у себи носио да их обележи и помно извршава све бројне задатке које је као војнополитички руководиоца имао. Навешћу само две краће забелешке.

Прва даје слику о паљењу варошице Пецке од војничка немачке 342. дивизије, зване „казнена експедиција”. Становници су варошицу напустили пре упада Немаца. Дошавши у ово место наредног дана по паљевини и одласку Немаца Драгојло Дудић је, између осталог, забележио: „Кад смо ушли у варошицу, нисмо могли утврдити да је била и једна кућа која није била упаљена; многе су биле срушене до темеља.” Затим, описујући затечено стање, на крају каже: „Један од присутних (мештана) нам

је причао да су немачки војници у једној кући појели из тегле слатко а затим поганили у теглу. Нисмо ишли да проверимо тај случај, па јетко додаје: „Беровали смо да је тачан пошто смо имали прилике да се пуно пута осведочимо у „културне“ подвиге немачких фашиста.” (Дневник 1941, стр. 218).

Друга је, опет, опис зверстава које су чинили немачки војници широм ваљевског краја и земље. Забелешка се односи за село Беомужевић, а Беомужевића је било много, као и случајева, боље речено, трагедија као што је била она са домом Милоја Грујичића. Запис о страдању овог домаћинства је кратак али и пун стравичности: „Наилазимо у двориште: пусто згариште и ништа друго. У пространом дворишту нема ни једне зграде сем хладне фуруне. И лепо сазирана кућа и магаза и све потребне зграде данас су представљале само црно згариште. Магазу су запалили и у њу убацили домаћина где је сагорео. По дворишту су расуте грудве пшенице: паљењем добиле црно-оловну боју. Чардак са житом сагорео. Све што је имао овај домаћин, сагорело је. Ни кола нису остала, изгорела су.” (Дневник 1941, стр. 231).

На крају, сматрам да су, захваљујући хроничарској брижљивости Драгојла Дудића, сачуване речи заклетве ваљевских партизана коју су борци Ваљевског одреда полагали, пре добијања текста заклетве објављене у Билтену Главног штаба НОПО Југославије. Написане су на првој страници његовог Дневника са извесном митском нити ондашњег времена и њене прве речи гласе: „Ја . . . , син српског народа, заклинам се својом чашћу да у Ваљевски народнореволуционарни одред ступам с чврстом одлуком да се борим против фашистичких окупатора и њихових слугу...” (Дневник 1941, стр. 7).

Све ово могао је да учини само човек ретких способности и ерудиције какав је био и за нас остао Драгојло Дудић, у чије је биће, на неки начин, била уткана исконска тежња поколења за слободом.

Генералпотпуковник Милорад ЈАНКОВИЋ:

Ово што смо данас рекли све прихватам, све је то веома тачно и научно речено. Смента ми једна једина ствар, што се нисмо потрудили да у срж проблема уђемо мало детаљније. Ја разумем развојну линију Драгојла Дудића, али његов успон од оног тренутка кад он постаје члан Покрајинског комитета за мене је то нов квалитет. Све остало што ради то сада није на нивоу Драгојла Дудића, сељака из села Клинаца, него на нивоу члана Покрајинског комитета. Ту мислим да треба истаћи неке битније елементе. Прво да утврдимо да ли је Драгојло био члан Покрајинског комитета или није јер има и ту неразјашњених чињеница. Колико ја знам јесте. Друго, да ли је значајна његова улога као представника села и сељака или као члана Покрајинског комитета? Овде у Ваљеву он је члан Окружног комитета, Окружни комитет има пленум, има секретаријат, ту је инструктор Покрајинског комитета ту је он као члан Покрајинског комитета. Какав је његов однос према Покрајинском комитету, да ли је било неких састанака, контаката или не? Какав је однос ваљевског комитета према њему и њега према ваљевском комитету и да ли ти односи заслужују пажњу. По том мишљењу доста се ишло у село Клинце и код Драгојла Дудића, ради консултација или добијања извештаја. Колико знам у току рата Централни комитет Комунистичке партије Југославије ни једном се није састајао па му то није окрњило руководећу улогу у току рата. Врховни штаб се ни једном није састао у току рата, мада је између Централног и Врховног комитета било непрекидно договора али не у пленуму, него више стихијски. Не умањује се личност Драгојла Дудића, његов лични углед, његов допринос, нити се умањује карактер на-